

writers and presented such literature trends as realism with the elements of impressionism (modernism).

Purpose. The main idea of the author's research was determined by exploration of H. Hryhorenko's thoughts on peasant subject despite the fact that there are many memoir works and children's fiction that also belong to her. While analyzing points of view of this extraordinary personality, ideas of Hryhorenko's contemporaries, the members of research studio of her legacy were also taken into account – among them are S. Rusova, T. Hrabenko, A. Huliak and others. Such complex approach will allow creating comprehensive and detailed analysis of the subject declared above.

Results. It is worth to admit that researchers of Hrytsko Hryhorenko's works repeatedly emphasized on the finding of absolutely new author's concepts of the Ukrainian peasantry of Naddnipyrianshchyna. Quite often they called them as «anti-popular». Hryhorenko described «our villagers» in an unusual way, different from what it was accepted at the time of romanticism psychology. As a personality who worked at the turn of centuries, she did not renounce to describe imperfections and even crimes of peasants, showing «free of corvee» life.

Conclusion. In this article you will find analysis of such works of H. Hryhorenko as «Khivrya sharp-tongued», «She is competent», «Migrants (From home to home)», «Marriage proposal», «Old-young»), a representation of the new author's interpretation of the Ukrainian peasantry of Naddnipyrianshchyna, her new attitude towards rural people, often quite critical, sometimes indeed anti-popular; but in no way anti-national. Works of Hryhorenko contained the original vision of the state of affairs on the threshold and during revolutionary events of 1905, they testified new tendencies within the intellectuals' views on village life, that soon will disappear under the rule of bolshevist policy.

Key words: intellectual presentation, intelligentsia, peasantry, modernization.

Одержано редакцією 8.11.2017
Прийнято до публікації 30.11.2017

УДК 94(470+571)«1905/1907»(092) Шестаков

ФАРЕНІЙ Ігор Анатолійович,
доктор історичних наук, професор
кафедри археології та спеціальних
галузей історичної науки
Черкаського національного
університету імені Богдана
Хмельницького,
e-mail: fareniy_igor@ukr.net

КОНЦЕПЦІЯ «СЕЛЯНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 РОКІВ»

А. В. ШЕСТАКОВА

Представлена стаття порушує тему формування теорії селянської революції, і розкриває зміст наукової концепції селянської революції 1905-1907 року, розроблену Андрієм Шестаковим. А.В. Шестаков розглядав селянську революцію як самостійне соціальне явища періоду 1905-1907 років. Її епіцентром була Україна. Метою селянської революції було оволодіння землею поміщиків. Організаційною силою революційного руху виступали сходи мешканців сіл, на яких селяни приймали рішення щодо своєї політичної поведінки. Селянська революція не змогла досягти своєї мети. Однак, результатами революції стали розпродаж поміщиками своїх земель та купівля її селянами, підвищення заробітної плати у сільському господарстві, впровадження урядом програми переселення селян на вільні землі, зростання політичної свідомості селянства. Концепція Шестакова, створена в 1920-х рр., схожа з концепцією «Великої селянської революції 1902-1922 років» В.П. Данилова, яка в сучасну епоху представлена як «нове знання». Така ситуація засвідчує відповідність теоретичної спадщини А.В. Шестакова нинішньому рівню наукового знання.

Ключові слова: селянство, селянська революція, аграрна революція, А.В. Шестаков, В.П. Данилов.

Постановка проблеми та аналіз досліджень і публікацій. Революція 1905-1907 років, у порівнянні з подіями 1917-го, традиційно знаходиться, так би мовити, у тіні наукової і загалом суспільної уваги. Поза увагою сучасного інтелектуального простору залишається й незвична її інтерпретація, залишена відомим істориком 1920-х – 1930-х років Андрієм Васильовичем Шестаковим, і відображена у понятті «Селянська революція 1905-1907 років». Історіографи відзначають, що А.В. Шестаков присвячував себе в основному досл-

ідженню аграрної історії – «Праці з аграрної історії ... складають основну частину наукової спадщини А.В. Шестакова» [1, 140], і водночас констатують, що «Провідною темою його творчості була історія революції 1905-1907 років ...» [2, 284], при цьому присвячував він свою увагу «Переважно ... селянському руху в роки першої російської революції» [3, 5]. Слід також враховувати, що вчений був сучасником і безпосереднім учасником тієї революції. Такі обставини дають підстави серйозно поставитися до наукового бачення істориком характеру революційних подій початку ХХ ст. і з'ясувати концептуальну специфіку поглядів вченого щодо порушеного питання. Представлена розвідка претендує на спробу його висвітлення і актуалізації серед наукової громадськості. **Мета** її розкрити сутність концепції селянської революції 1905-1907 років, запропоновану А.В. Шестаковим.

Виклад основного матеріалу. А.В. Шестаков розглядав селянську революцію 1905-1907 років як самостійні соціальне явища. Причиною цієї революції, з точки зору вченого, був комплекс соціально-економічних проблем, передусім «Малоземелля ... за постійного зростання населення». Воно, у свою чергу, спонукало селянство до оренди, яка зазвичай «мала характер відробітків», які здійснював «селянин своїм примітивним інвентарем, своєю ... конячкою». За таких економічних умов селяни були «виснажені вічною голодовою», а у поміщиків причини модернізації свої господарств виявилися відсутніми – це «просто було не вигідним». Ситуація ускладнювалася тією обставиною, що й наймитованні за гроші «навіть чи приносило «щастя» в курну оселю кабального селянина». Адже «Ціни на робочі руки ... з початку 1901 р. ... не підвищувалися, а скоріше знижувалися» і водночас «Йшов безперервний ріст цін на предмети продовольства та одягу», а також «інше лихо ... – ціни оренд і ціни ... на землю весь час зростали і зростали» [4, 15-19].

Крім малоземелля, цикл взаємозалежних проблем породжувала фіскальна політика російського самодержавства – «Податковий зашморг», як казав Шестаков. «Селянин згинався в три погібелі під гнітом цілої лавини прямих, викупних, непрямих, земських, страхових і всяких інших платежів і податків», – писав вчений. Розходи селянського бюджету виявлялися значно більшими, ніж доходи. Для розрахунку з державою врожай «восени доводилося ... продавати для сплати податей і недоїмок, а навесні знов купувати на посів і для харчування за високою ціною, брати хліб у борг ... під ... відробітки або плату натурою ... з велетенськими відсотками». Від такого життя «Селяни втрачали ... залишки свого інвентарю, розорювалися, зубожіли, кидали господарство, переходили в лави безземельних, безкінних пролетарів». На нестерпні умови господарювання та матеріального життя селяни напередодні революції змогли відповісти лише скороченням посівів та тяглової та м'ясомолочної худоби. «У «благодатній» Україні розмір посівів на душу наявного населення упав до 42%». Безкінних «У південно-західному районі – понад 54%», – зазначав Шестаков [4, 16, 21-22].

Російсько-японська війна остаточно знекровила селянство і «революція стала неизбежной», «явилась єдиним виходом і того тупика, у який загнали народ поміщики і буржуазія». Соціальні виступи промислових робітників в містах давали приклад радикальних дій і селянству. Врешті-решт, для сприйняття революційних ідей «Ґрунт був достатньо добре зораний, розрихлений гнітом і голодом. Насіння дало криваву прорість», – так образно писав історик про визрівання селянської революції [4, 27].

Загалом причини революції 1905-1907 років були закладені у 1861 році, який зумовив ряд неприйнятних для селянства в економічному та політичному відношенні тенденцій. Вчений відзначав періодичні спалахи селянської соціально-політичної активності впродовж пореформеної десятиліття – «смуга росту», як він казав. Перше піднесення охопило п'ятиліття після 1861 року, друге продовжувалося з 1876 до 1885 року і «третя смуга росту починається з 1895 до 1904 року» [5, 9-10]. Іншим разом Шестаков писав, що революції передували інтенсивні селянські виступи кінця 1890-х та перших років ХХ ст. – як він каже, «перші спалахи», які «мали місце майже по усіх куточках Росії». Не оминув увагою Шестаков селянські виступи 1902 року. «1902 рік, – визнавав він, – показав, що селянство дійсно серйозно ступає на шлях «активних дій». При цьому «гроза спалахнула сильніше всього у Малоросії і в Поволжі». Однак, початок селянської революції відносить до наступних часів. 1903-1904 роки в його інтерпретації постають як продовження селянських виступів, зокрема в Чернігівській, Київській і Подільській губерніях, які вилилися «в 1905 р. у справжню селянську революцію» [4, 27-33].

Загалом революційна криза 1905 року, з точки зору А.В. Шестакова, «повинна розглядатися як революція робітничо-селянська». «Селянство, – говорив він, – брало участь у революції, як одна із сил, котрі мали б знищити «старий порядок». Іншою силою революції – «був робітничий клас». Селянська і робітнича революції становили два головних русла революції. У цих «обох головних руслах революції» були свої особні завдання. Селянство прагло землі, «боролось за відібрання землі від поміщиків, казни, царської сім'ї, монастирів, церков». Щоправда, «висувало і ... вимоги політичних свобод». Водночас робітники домагалися «знищення царату, політичної свободи», «вимагали кращих умов життя і праці», а в подальшому – соціалістичних перетворень. Водночас селянство «далі дрібно-го самостійного особистого господарства на очищеній від поміщиків землі не йшли і ніяких «далеких» цілей собі не ставили», – зазначав Шестаков, і загалом «Селянство ... більше вимагало економічної перебудови і менше політичної». Робітники, навпаки, передусім «робили політичну революцію». Щоправда, були і спільні цілі. Прагнення політичних прав служило ґрунтом для поєднання революційної боротьби селянства і робітництва [Див.: 5, 4-5]. Однак, так би мовити, інституціональна самостійність революційної поведінки селянських мас внаслідок специфіки завдань, які вони ставили, очевидно, для Шестакова, як для історика та професійного революціонера, безпосереднього учасника і учасника подій, не викликала сумнівів.

«Величезна селянська революція по усій країні», як казав Шестаков, на вересень–грудень 1905 року розлилася на 261 повіт Російської імперії, який становив 52% їх кількості. Після певного спаду селянської активності на початку 1906 року в травні–серпні революційні виступи землеробів охопили 50% повітів [5, 10, 27]. При цьому вчений відзначав нерівномірність інтенсивності селянського руху. Його епіцентром, очевидно, бачилась Україна. «Досягнувши на південно-заході найбільшої широти, – писав Шестаков, – тут рухом було охоплено близько з усіх повітів, – він у напрямку півночі, сходу і півдню поступово слабнув» [4, 47]. Дійсно, українські регіони Російської імперії відзначилися високим рівнем соціально-політичної активності селянства. Революційні виступи впродовж 1905-1907 років у Лівобережній Україні охоплювали 100% повітів, у «Південно-Західному краї» – 97,2% та правобережній частині Півдня України – 82,1% [5, 52].

Шестаков виокремлював дві основні форми революційної боротьби селянства. Перша – «продовольча форма селянської революції», яка включала ««Разборку» хліба, порубку лісу, розгроми садіб, заводів». Друга форма – «запашки земель поміщицьких, удільних, казенних, церковних, монастирських». Вчений відзначав, що «У першому випадку селяни відбирали засоби споживання, у другому ... – ... переходили до ... захоплення засобів виробництва». Виділяв Шестаков і таку форму як «відмова від сплати податей і податків». Як форму боротьби він характеризував і бойкот – відмову селян від оренди та найму на роботу. Категоріальний апарат для систематизації форм і методів боротьби був Шестаковим не до кінця продуманим, а можливо він не вважав його принциповим [4, 38-39, 40-42].

А.В. Шестаков підкреслює цілком осмислений з боку селян характер радикальних виступів – спостерігалась, за його словами, «певна організованість» погромів поміщицьких садіб. У них він вбачав свідоме бажання селян «випроводити панів із села і заволодіти їх землею». Знищивши житлову і господарську інфраструктуру поміщиків, їх «вивозили на ближчі залізничні станції і відправляли у міста». Поділ поміщицького майна хлібороби здійснювали за певними виробленими «правилами», за рішеннями сільських сходів, спеціально створених «комітетів» і «братств». Для нападів на поміщицькі володіння та захисту від царських властей селяни організовували озброєні «бойові дружини». Водночас вчений не приховував і стихійну деструктивну складову селянських виступів. «У руйнівній стихії були ... знищені цінні бібліотеки, картинні галереї ... Натовпи селян вривалися у ненависні панські палаци, розбивали мармурові статуї, рвали картини, різали на куски килими ...», – писав очевидець подій революції Шестаков [4, 40-41]. Вчений відзначав, що українські регіони були одними з найактивніших у погромах «поміщицьких садіб». Останніх за осінь 1905-го та зиму 1905-1906 років було розгромлено «у малоросійських губерніях понад 200» [4, 40-41]. При цьому у Катеринославській і Харківській губерніях захоплення землі і погроми поміщицьких садіб спостерігалися в 75-99% повітів, у Полтавській, Чернігівській, Київській, Херсонській і Таврійській – 50-74% повітів. Щоправда, від них відставали Волинська і Подільська губернії, де вказаний показник у першій не досягав 25%, а другій був менше 50% [5, 13].

Шестаков вказував на принципову відмінність різних прошарків землеробів у їхній соціально-політичній активності і мотивації. Найпослідовнішими учасниками революції були найбільш бідні представники селянської верстви. «Сільська біднота і пролетарські елементи селянства були становим хребтом аграрної революції», – відзначав Шестаков [4, 7]. Водночас вчений висловлював думку, що страйкову боротьбу сільськогосподарських робітників слід розглядати як явище пролетарського руху, а не селянського. Він вважав, що «неправильно змішувати батрацький рух з селянським аграрним рухом, невірно зводити в одну групу рух дрібних виробників і рух сільських робітників». Однак, і відірваними сільські батраки від селянського руху також не були. «... цей батрацький рух не був відірваним від руху дрібних виробників, ... учасниками його часто були самі дрібні виробники, вимушені ставати тимчасово або більш постійно в лави батраків». Вчений констатував, що у різних регіонах Російської імперії вплив сільгоспробітників на селянський рух мав свою специфіку. При цьому «... сільська біднота України ... не могла піднятися до ролі гегемона селянського руху України ...» [6, 3, 6-7].

При цьому Шестаков не пояснив, чи слід у такому разі розглядати сільський пролетаріат взагалі як рушійну силу селянської революції, чи просто фактор впливу на вирішення аграрного питання, що виступав, за його словами, «становим хребтом аграрної революції». Це тим більше актуально, що за даними Шестакова, «із окремих районів, охоплених страйками, на першому місці за кількістю страйків повинна бути поставлена Україна» [6, 4]. Можливо, постановка питання про самостійність сільськогосподарських робітників щодо селянського руху виникла внаслідок еволюції поглядів вченого чи врахування змін у політичній кон'юнктурі, адже опублікування його позицій з цього питання припало вже на 1930 рік.

Чимале значення відводив А.В. Шестаков питанню революційності селян середнього рівня достатку та заможних хліборобів. 1923 року у своїй праці «Бунт землі» він говорив, що в революцію «Місцями ... втягувалися і більш заможні прошарки села, інколи навіть і справжня сільська буржуазія», однак – «це були винятки» [4, 7]. Згодом, 1926 року, Шестаков дав досить докладну характеристику причинам цих «винятків». Він відзначав, що заможна частина селянських господарств бачила в поміщиках-землевласниках своїх лютих конкурентів. Така якість останніх зумовлювалася значно кращими умовами господарювання, ніж у селян, незалежно від їх рівня достатку. «... становище поміщика, – зазначав Шестаков, – який мав у розпорядженні і капітал, і кредит, і тяглову скотину, і машини у більших обсягах, ніж селяни, давало йому на ринку більше переваг перед останнім.» Тому «у багатьох випадках ініціаторами руху були не бідняки, а середні і заможні селяни – аж до куркульства, ... зацікавленого в розширенні земельних угідь за рахунок поміщика» [5, 16, 18].

Щодо специфіки українських земель, то А.В. Шестаков відзначав велику роль орендних відносин у розвитку селянського господарювання та долучення до революційних виступів заможної частини селянства. Поміщики «просто відмовляли селянству в оренді землі», – говорив він, – і «Підвищуючи ціни на оренду і взагалі на землю при її продажі, поміщики заважали ... правильному росту селянського господарства». У результаті – «І для бідняка і для заможного ... було необхідно «здолати поміщика» – відсторонити його від землі і почати на ній господарювати самим ...» [5, 17, 19]. Отже, Шестаков розглядав боротьбу за відібрання у поміщиків землі консолідуючою основою ідеологічних уявлень і практики життя усіх прошарків селянства, їх ясно усвідомленим спільним завданням.

Водночас позицію А.В. Шестакова щодо характеру революційності заможного селянства не можна вважати вповні однозначною, а можливо вона відзначена й непослідовністю його поглядів. Вже після написання своїх основних праць з історії селянської революції, у 1930 році, він констатував, що «зовсім недостатньо розроблена тема про роль у революції окремих класових груп селянства». Слідом за цим вказував, що «треба відмовитися від ... ще збережених уявлень про участь куркульства в революції 1905 р. ледве не у якості застрільника в її селянському секторі». А далі зазначав: «не слід забувати, що основний союз між пролетаріатом і селянством проти поміщика вибудовувався не між куркулем і біднотою, а між останньою і середнім селянством». Шестаков намагався показати динаміку взаємостосунків «окремих класових груп селянства», яка мала місце в ході революції. Він говорив, що «розмежування класових сил на селі у 1905 р. ще не відбулося,

але тріщин у середині «єдиного фронту» було чимало ...». Однак, далі ситуація, з його точки зору, набувала принципово іншого характеру. «... в 1905 р., і особливо після століпінської реформи, – писав Шестаков, – куркульство із опозиції до поміщицького землевладіння все більше і більше переходить до його захисту» [6, 3, 9-11]. Так він казав у своїй публікації 1930 року. А за сім років перед тим, у 1923-му, зазначав: «Винятком були ... протести сільських багатіїв проти розгрому панських садіб, напади куркулів на селянську бідноту, що піднялася на повстання» [4, 7]. Такий сценарій аналізу соціальної поведінки заможного селянства з боку вченого може мати уточнюючий характер чи свідчити про еволюцію поглядів. Однак, можливо, маємо справу з врахуванням Шестаковим політико-ідеологічної кон'юнктури, що склалася вже після опублікування його основних праць з історії селянської революції. Положення, висловлені 1930 року, очевидно були покликані підкреслити контрреволюційну сутність заможних селян та унебезпечити вченого від звинувачень у необ'єктивному висвітленні їх ролі.

Однак, розпочата, за версією Шестакова, у 1905 році селянська революція у 1906-му пішла на спад. «У 2-й половині 1906 року рух втратив свій масовий характер. Селянська революція пішла на спад», – констатував вчений. У своїй роботі «Бунт землі», виданій у 1923 році, Шестаков саме 1906 роком датує завершення селянської революції [4, 47 та ін.]. Інша його монографія, що вийшла друком через декілька років, визначає хронологічні межі 1905-1907 роками [5].

Незважаючи на поразку революції, А.В. Шестаков не був схильний до применшення її значення для селянства. Вчений констатував цілий комплекс здобутків революційної боротьби, які позитивно позначилися на соціальному становищі землеробів та сприяли прогресу сільгоспвиробництва. Головним завоюванням революції для селянства А.В. Шестаков вважав «перехід до нього земель поміщиків, щоправда ... на надзвичайно важких умовах». Налякані революційним лихоліттям поміщики намагалися спродувати свої землі. В деяких губерніях дворяни позбавилися близько третини земельних площ. Покупцями землі стали заможні селяни та особливо селяни-середняки, які, щоправда, понесли при цьому значні фінансові втрати. «... бідняцька частина села, котра ... робила революцію своєю кров'ю, опинилася осторонь» У підсумку земельного перерозподілу «створювалися умови для нової революції», однак залишки феодально-кріпосницьких порядків були значно посунуті. Шестаков вказував, що після революції 1905-1907 років «Замість старого кріпосника-поміщика все більше значення набував поміщик-господар, працюючий на основі використання найманої праці». Водночас «хозяйственный мужичок» витісняв «селянина-напівпролетаря». Ударом по феодально-кріпосницьким пережиткам було і скасування у 1906 році викупних та деяких інших платежів, а також самовільне відібрання селянами у ході революції поміщицького майна, цінність якого склала до 100 млн. руб. золотом [5, 79-81].

Певну позитивну роль Шестаков відводив програмі переселення селян до Сибіру, яке «дещо розрядило земельну гостроту, хоча й ненадовго». Більше значення мало зниження орендних цін – приблизно на одну третину, до якого примусили поміщиків селянські виступи. Наприклад, у Полтавській губернії ціни знизилися у порівнянні з дореволюційними на 30%. Помітно зросли і площі, що здавалися селянам в оренду. Шестаков вважав, що зрушення, які відбулися в орендних відносинах, дали селянству додаткового щорічного доходу на 25 млн. руб. Революція також зумовила підвищення заробітної плати в сільському господарстві. Найбільше – у Південно-Західному краї, де страйковий рух селянства мав особливо активні форми. Щоправда, у Новоросійському краї відбулося певне зниження заробітків найманих сільгоспробітників [5, 79-81].

Серед результатів революції Шестаков відзначав принципові зміни у масовій свідомості селянства, виробленні нових політичних уявлень та уподобань. За образними словами вченого: «Криваві генерали, приборкуючи мужика, вибивали з його голови усю стару вікову дурість, що залишалася ще від часів проклятого кріпосництва». Селянство швидко позбавлялося споконвічної віри в царя. «... ця революція, – говорив він, – ... допомогла селянам подолати віру в царя і надію на одержання милостей» [5, 83].

Відзначаючи здобутки революційної боротьби, Шестаков все ж говорив, що її результати – це результати революції, «що не змогла дістатися повної перемоги». Революція не вирішила ключових проблем селянської бідноти і селян-середняків, які «при створених

після ... 1905-1907 рр. умов не могли стати ні «міцними», ні «сильними». Тобто – не створила умов для сталого розвитку селянського господарювання. А «Це означало, – робив висновок Шестаков, – необхідність продовження розпочатої в 1905 р. революції». При цьому селянство цілком усвідомлювало цю обставину, і в його свідомості інтенсивно формувалося «усвідомлення необхідності і невідворотності революції» [5, 82-83].

А.В. Шестаков у ході висвітлення селянської революційної боротьби, торкався теми столипінської аграрної реформи. Вона розглядається як безпосередній наслідок революції 1905-1907 років та передумова революційного вибуху 1917 року. Безпосередню причину проведення реформи Шестаков бачив у стремлінні царських властей зруйнувати організуючу силу селянського руху – сільську громаду. «В общині правлячі кола побачили джерело усіх бід і нещастя для поміщиків», – говорив він. Аграрна реформа спрямовувалася на те, щоб, з одного боку, «зруйнувати общину», забезпечити «розпорошеність селян по хуторах» і, таким чином, унеможливити «можливість для селянина діяти «миром», а з іншого – створити «господарства одноосібного власника, на якого можна було б поклатися, що він не стане чинити замах на ... панів поміщиків» [5, 82]. Однак, проведення столипінської реформи та її наслідки зумовили лише подальшу революціонізацію селянських мас. Заходи з втілення, задуманої правлячим режимом, реформи, «ще більше погіршували становище середняцьких і бідняцьких прошарків села», «сприяли створенню на селі розорених «хазяїв» – безземельних, безкінних, безкоровних, полупролетарів і пролетарів». Перша світова війна ще більше загострила ситуацію, і «Нова революція насувалася не по дням, а по годинам ...» [7, 4].

Принципово важливим є висвітлення А.В. Шестаковим питання про вплив на революційний рух селянства інших соціальних верств та політичних партій. Адже потужність цього впливу зумовлювала рівень самодіяльності соціально-політичної поведінки землеробів, а з нею засвідчує (чи навпаки – спростовує) існування селянської революції як самостійного явища суспільного життя.

Шестаков відзначав, що «полтавські та харківські аграрні хвилювання в 1902 р. були зв'язані з роботою соціал-демократів «іскрівців». Події 1903-1904 років відзначені поширенням на селі революційної літератури соціал-демократичного походження, яка мала вплив і на політичний світогляд селянства і його політичну поведінку. Шестаков, між іншим, підкреслював, що «лозунг «Установчі Збори» ... висунутий ... селянами, мав своє походження переважно від соціал-демократів» [4, 57].

У період революційних подій 1905–1907 років А.В. Шестаков констатує «стремління» Всеросійського селянського союзу «взяти на себе керівництво селянською революцією». Дійсно, «організації Селянського Союзу в ряді губерній виступали у якості революційного авангарду, що боровся за «землю и волю» селянства». Однак останнє, за твердженням вченого і учасника подій, «йшло у своїх революційних виступах значно далі, ніж це прогнозували лідери Союзу» [8, 100, 108], «селянська маса ... була революційнішою своїх вождів» [5, 63]. Вже на кінець 1905 року Всеросійський селянський союз «виявився політично мертворожденним і абсолютно безсилим виступити, як реальна сила», – зазначав Шестаков [4, 56].

За висновками вченого, «керівництво селянським рухом у його революційних формах частіше знаходилося в руках політичних партій есерів та с.–д.» [8, 108]. Однак, у більшовицької частини соціал-демократів «Революційна робота в містах поглинала майже весь час партійних працівників», «Більшовики ... були тоді ще настільки слабкими організаційно, – вказував Шестаков, – що ніяк не могли охопити своїм впливом багатомільйонну масу повсталого селянства» [5, 72, 74]. Водночас дієво проявили себе осередки Української соціал-демократичної спілки, які «допомогали ... селянству дійсно правильно зрозуміти цілі і завдання їх боротьби «за землю и волю», і «багато принесли своєю діяльністю користі ... батрацькому рухові». При цьому «Під лозунгами і в значній мірі під керівництвом соціал-демократів відбувалися ... сільськогосподарські страйки у південно-західному краї ...» [4, 59-60]. «Меншовиками проводилася робота ... і в інших районах України», – вказував вчений. А загалом «соціал-демократія явилась головною організуючою і керівною силою», але щодо українських земель – лише в частині страйкового руху «сільських робітників» [5, 74-75].

Стримано, а то й скептично ставився А.В. Шестаков до ролі соціалістів-революціонерів у керуванні селянською революцією. «... уявлення про широкий розмах роботи есерів на селі далеко не відповідало дійсності», – зазначав він. Щоправда, свої твердження вчений ґрунтував, як правило, на висновках щодо спроможності есерів впливати на конкретні форми революційної боротьби, а не на селянство як таке. Він стверджував, що соціалісти-революціонери «затуманювали селянські голови», говорив про негативне ставлення «легальних есерів» до «селянського гніву у вигляді бунтів і розгромів садиб» і водночас їх прихильність до мирних акцій. Загальний його погляд на роль соціалістів-революціонерів у період 1905-1907 років, очевидно, виражений у словах: «... уявлення про те, що есери революціонізували селянство ... є невірним. Частіше всього есери ... плелися на хвості селянського руху» [4, 49-51].

Відзначав А.В. Шестаков і роль в організації селянських виступів промислового робітництва. Він писав, що «у цілому ряді документів є посилання не безпосереднє керівництво селянським рухом робітників, наприклад ... шахтарів Донбасу на Україні ...» [5, 61]. Однак, у цілому організуючий вплив на селянство як інших прошарків, так і політичних партій, за версією Шестакова, виглядає непереконливо. Землероби у революційному процесі виглядають цілком незалежною від сторонніх факторів соціальною силою, а їх соціальна поведінка загалом претендує на самостійно вироблену у селянському середовищі практику розв'язання політичних та економічних проблем.

Висновки. Погляди А.В. Шестакова на сутність подій 1905–1907 років передбачають бачення революційної боротьби селянства як самостійного явища, окрему революцію – селянську. Така наукова версія загалом розходиться з сучасними уявленнями про їх характер. Адже нині історики не розглядають політичну боротьбу селянства як самостійне у революційному процесі початку ХХ ст. явище – селянську революцію. Однак, концептуальний виклад вченим історії цієї революції, наведені ним дані та його інтерпретації подій виглядають досить переконливо. При цьому зроблені вони «під свіжим враженням особистих спостережень», з опорою «на власні спогади» [4, 3-4] самого Шестакова, який водночас перебував у більшовицькому політичному таборі, а не селянських лавах. Останнє може додатково засвідчувати незаангажованість, сувору об'єктивність вченого у трактуванні революційних подій.

У процесі аналізу поглядів Шестакова звертає на себе їх певна схожість з позицією селянствознавчої школи В.П. Данилова, а саме концепцією «Великої селянської революції 1902-1922 років», яка в сучасну епоху представлена у якості «нових уявлень, нового знання» [9, 2]. Така ситуація засвідчує комплементарність теоретичної спадщини А.В. Шестакова з нинішнім рівнем наукового пізнання. З огляду на вище зазначене концепція «селянської революції 1905-1907 років» заслуговує предметної уваги не лише як історіографічний здобуток минулого, а й наукове бачення, що може бути застосовано у сучасному осягненні революційного процесу початку ХХ ст.

Список використаної літератури

1. Луцкий Е.А. Андрей Васильевич Шестаков / Е.А.Луцкий // История СССР. – 1967. - №3. – С.134-141.
2. Алаторцева А.И. А.В. Шестаков – историк революции / А.И. Алаторцева // История и историки: Историкографический ежегодник 1976. – Москва: Наука, 1979. – С.284-299.
3. Евсеева Е.Н. Научно-педагогическая деятельность Андрея Васильевича Шестакова: автореф. дис. ... канд. ист. наук / Е.Н. Евсеева; Моск. гос. ист.-арх. ин-т. – Москва: МГИАИ, 1984. – 24 с.
4. Шестаков А.В. («Никодим») Бунт земли (крестьянская революция 1905-1906 гг.) / А.В. Шестаков. – Москва: Красная новь, 1923. – 112 с.
5. Шестаков А. Крестьянская революция 1905-1907 гг. в России / А.Шестаков; Комиссия ЦИК СССР по организации празднования 20-летия революции 1905 года; Истпарт ЦК РКП(б). – Москва – Ленинград: Госиздат, 1926. – 121 с.
6. Шестаков А. Сельские рабочие – движущая сила революции 1905 г. / А. Шестаков // Историк-марксист. – 1930. – Т.18-19. – С.3-13.
7. Шестаков А.В. Большевики и крестьянство в революции 1917 года / А.В. Шестаков; Отдел ЦК ВКП(б) по изучению истории Октябрьской революции и ВКП(б). – Москва–Ленинград: Госиздат, 1927. – 89 с.
8. Шестаков А. Всероссийский крестьянский союз. Исторический очерк / А. Шестаков // Историк-марксист. – 1927. – Т.5. – С.96-123.
9. Данилов В.П. Крестьянская революция в России, 1902-1922 гг. [Электронный ресурс] / В.П. Данилов. – Код доступа: <http://ladim.org/st007.php>

References

1. Lutsky, E.A. (1967) Andrei Vasilyevich Shestakov. *Ystoriya SSSR (History of the USSR)*, 3, 134-141 (in Russ.)
2. Alatorseva, A.I. (1979) A. Shestakov is a historian of the revolution. *Ystoriya y ystoriyky: Ystoriyohrafycheskyy ezhehodnyk 1976 (History and Historians: Historiographic Yearbook 1976)*. Moscow: Science (in Russ.)
3. Evseeva, E.N. (1984) *Scientific and pedagogical activity of Andrei Vasilievich Shestakov: the author's abstract of the thesis ... the candidate of historical sciences*. Moscow: MGIA (in Russ.)
4. Shestakov, A.V. («Nicodemus») (1923) *The revolt of the earth*. Moscow: Red Nova (in Russ.)
5. Shestakov, A. (1926) *Peasant Revolution of 1905-1907 years in Russia*. Moscow, Leningrad: State Publishing House (in Russ.)
6. Shestakov, A. (1930) Rural workers – the driving force of the 1905 revolution. *Ystoriy-marksyist (The historian is a Marxist)*, 18-19, 3-13.
7. Shestakov, A.V. (1927) *The Bolsheviks and the Peasantry in the Revolution of 1917*. Moscow, Leningrad: State Publishing House (in Russ.)
8. Shestakov, A. (1927) The All-Russian Peasant Union. *Ystoriy-marksyist (The historian is a Marxist)*, 5, 96-123 (in Russ.)
9. Danilov, V.P. *Peasant revolution in Russia, 1902-1922*. Retrieved from <http://ladim.org/st007.php> (in Russ.)

FARENIY Igor, Doctor of Sciences (History), Professor, Department of Archaeology and special spheres of historical science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
e-mail: fareniy_igor@ukr.net

THE CONCEPT OF THE «PEASANT REVOLUTION OF 1905–1907» BY A.V. SHESTAKOV

Abstract. Introduction. *In recent decades there has been a process of rethinking the revolutionary events of the early twentieth century. Among the new approaches to the scientific vision of this period is the concept of the peasant revolution of V.P. Danilov. However, a similar approach to explaining the revolutionary events of the last century, long before Danilov in the 1920's, was proposed by historian Andriy Shestakov. The presented article proposes to deepen the topic of forming the theory of peasant revolution. The purpose of the article is to reveal the content of the scientific concept of the Peasant Revolution of 1905-1907, developed by Andriy Shestakov.*

Results. *A.V. Shestakov singled out the peasant revolution of 1905-1907 as an independent social phenomenon. The reason for this revolution was a complex of socio-economic problems, first of all, the crisis of land provision of the peasantry, the fiscal policy of the state and the presence of feudal remnants. During the period 1905-1907 the scientist identified two main revolutionary forces: industrial workers and peasantry.*

However, he saw the peasantry as an independent political force. Peasant performances covered half of the districts of the Russian Empire, and the epicenter of speeches was Ukraine. The main purpose of the peasantry was the mastery of the land of the landlords.

The organizational force of the revolutionary movement was the stairs of villagers, in which peasants made decisions about their political behavior. At the same time, Shestakov also noted the spontaneous manifestations of the peasant struggle. Political parties on the behavior of the peasantry, according to the scientist, had no decisive influence. Therefore, the conclusion is legitimate on the independence of the revolutionary struggle of the peasantry. Peasant revolution failed to achieve its goal. However, the results of the revolution were the sale of the landlords of their lands and the purchase of it by the peasants, raising wages in agriculture, the introduction by the government of the relocation program of peasants to free land, the growth of political consciousness of the peasantry.

The article broadens the scientific idea of the revolution of 1905-1907 and the origins and contents of the concept of the peasant revolution, shows the possibility of its application in modern conditions.

Conclusions. *The concept of the peasant revolution of 1905-1907 by A.V. Shestakov implies a vision of the revolutionary struggle of the peasantry as an independent phenomenon, a separate revolution - peasant. The interpretation of A.V. Shestakov's history of the revolution of 1905-1907 looks convincing. The concept of Shestakov, created in the 1920's, is similar to the concept of the Great Peasant Revolution of 1902-1922, the scientific school of V.P. Danilov, which in modern times is presented as "new knowledge". This situation confirms the correspondence of the theoretical heritage of A.V. Shestakov to the current level of scientific knowledge.*

Key words: *peasantry, peasant revolution, agricultural revolution, V.P. Danilov, A.V. Shestakov.*

Одержано редакцією 12.10.2017
Прийнято до публікації 30.11.2017